

Emlékek birodalma

ZELK ZOLTÁN: AHOGY A KÖTÉLTÁNCOSOK

Egy városszéli ház hatodik emeletének betonfalai között születtek Zelk Zoltán új versei. Már azok, amelyek nem a kórházi ágy verejtékes vásznaik között, a testi fájdalom feszültségében. Magányban és csendben mindenképp, „még soha ilyen messzi a világtól”, külön planétán, amelyet „távcsövek se mérnek” (*Ketten*). A szenvedés, a kényszerű mozdulatlanlanság, a lélek borongó melankóliája alakítja dallamukat. Elégikus ez a dallam, egy szorongó szív kihagyó üteme szabja meg ritmusát. Mégis étellel teli, bár ez az élet többnyire múlt idejű, az idő rétegei alól feltörve tölti meg a versek zárt terét. A költő emlékeit idézi és lajstromozza, velük bútorozza be a kelenvölgyi szobát, a kényszerű magányt. Átaluk szerez percnyi enyhülést a testi gyötrellem mindent elsodró hullámaiban.

Az emlék valóságosabb lesz, mint az, ami van; a múlt előbb, mint a jelen. „...ami mögöttem, mind köröttem” — olvassuk a *Hatvanhat év után* egy sorát; „nem múlik el semmi sem mögöttem, / utána zúdul amit elhagyott” — hangzik a *Ne nézzenek utána*. Az emlékezet egy másik és igazabb életet sző a felidézett múlt dolgaiból. Ennek az életnek nem szab határt a tér és az idő; a léleknek, minden szokással ellentétben, nem a homályos jövő, hanem az egyre valóságosabb és gazdagabb múlt át transcendenciát. „...élünk míg élünk, de gyermekkorunk / az istennél is halhatatlanabb!” — mondja a költő a *Tengernél erősebb* zárósoraiban. A személyiség az emlékezésben találja meg igazabb önmagát, a múlt életre keltésében lépi át azokat a szigorú határokat, amelyeket a test romlása zárt köré. Zelk Zoltán költői személyisége valójában *emlékező személyiség*, amely a múlt eseményeiből, lélekrezdüléseiből, színeiből külön világot, öntörvényű költői birodalmat teremt.

Ennek a világnak megvan a maga múltbeli természete és társadalma, a maga története. Emberi arcok kelnek életre, miket régen betemetett az idő, az elmúlás, a feledés. Elpusztult erdők öltik fel tavaszi ünnepi ruhájukat. Elsodort életformák jelennek meg újra, régi szatmári falvak, pesti irodalmi kávéházak, zuglói reggelek. Régi párbeszédnek folytatódnak, Móriczcal, Babitscsal, Nagy Lajossal. Elporladt lovak támadnak fel, s lendülnek vágtaiba valami régi ügetőn. Mindennek tiszta képe, világos rajza van. „Költészet, nem értekezés, / nem okfejtés, nem disszertáció, / a pontos, szabatos fogalmazás / itten parancs! olyan építkezés, / ha egy kanálnyi habarcs is hiányzik, / bedől a ház, és vak romok alól / kaparhatod vissza, ha még tudod, / a betemetett, fuldokló világot” — olvassuk a *Megsértett* szövegében, mintegy az emlékező költői személyiség ars poeticája gyanánt. A hiánytalan emlékezetet töretlen kifejezőerőnek és pontos fogalmazásnak kell kiegészítenie.

Az emlékek nyomán születő versek tiszta rajzot és telt színeket adnak, költői erejük ezúttal valóban inkább a kép, a szemléletes látvány és nem a zene (amelynek különben Zelk Zoltán költészetében szintén kitüntetett szerepe van). Ezek a képek természetesen magukon viselik az emlékezet bélyegét. Azét az emlékezetét, amely háló módjára meríti ki a múlt vizéből egy hajszolt élet maradványait; sokszor

olyan képeket, amelyeknek belső rendjét nem a logika hitelesíti, hanem csakis a személyiség belső szükséglete. Maga az emlékezet, amely megszervezi a képek arányait. A kompozíciónak ezért határozottan van valamelyes szürrealista jellege. (A szürrealizmus különben sem idegen Zelktől. Költői pályája ennek az irányzatnak a vonzásában indult, a Dokumentum és a 365 című folyóiratokban jellegzetesen szürrealista verseket közölt. Későbbi költészetén is érződött időnként, hogy megőrzött valamit a szürrealisták vívmányaiból.) Az álomszerű jelenetek, az egymásba játszó, áttűnő képi formák, az asszociatív szerkezetek belső feszültsége sorra a szürrealista költészet (és festészet) kompozíciós technikájára utal. Zelk metaforáit különös belső feszültség hatja át, jelzős szerkezeteiben sajátos ellentmondás, olykor paradoxon ölt alakot. „...ellobbant záporok”, „föltüzelt palánkok deszkáját rágó holt komondorok”, „köddel fűtött vaskályha”, „az ablakokon kihajol a bábmész alkotást” — hangzanak ezek az ellentétekre épülő metaforikus szerkezetek. A szürrealista képteknika mellett bizonyára ott rejlik bennük a szimbolisták szinesztéziájának emléke is.

A festői világ, amely Zelk Zoltán szürrealisztikus képeket teremtő, emlékeket és álmokat mozgósító költészetében alakot ölt, természetes analógia gyanánt idézi fel Marc Chagall festői látomásait. A költő maga hivatkozik a festőre *Só és emlékezet* című hommage-versében. (A „hegedűs a háztetőn” témát megfestő 1908-as *Ravatal a sötét utcán* című képre utal.) A gyermekkori, szatmári emlékeket festő költemények azonban minden nyílt utalás nélkül is Chagall világára emlékeztetnek. „És jött egyszer a pópa is, / de le nem ült, szalonnát sem evett, / csak állt a kőtörők fölött, / szakállát markolva beszélgetett, / de hiába markolta is / szakállát ha tíz ujjal is, / az első szél fölkapta s elröpült, / a kémények s a fellegek / közt még sokáig föl s alá merült, / míg el nem szállt fejről süvege / s az a süveg a holdig meg nem állt, / míg szoknyája hegycsúcsokig be nem / takarta Ilobát” szól a *Mikor Ilobán este lett*, Chagall híres képét idézve, az 1914-es *Vityebszk külvárosát*. És hivatkozhatnak még a *Ha kialudtak is a gyertyák*, a *Megkövült perc*, a *Csak ott*, a *Nagyanyáim*, a *Kezitcsókolomolgácskadeszéma* című versek festői kompozíciójának chagalli ihletésére is.

A Chagall-művekre utaló analógia azonban nem pusztán a versek képszerkesztő technikájából következik. Ez az analógia lehetne a kulcsa annak is, amit Zelk Zoltán „népiségének” nevezhetünk. A Párizsban élő orosz-zsidó mester képei arról a nosztalgikus érzésről tanúskodnak, amelyet szülőföldje és ennek a földnek a népi élete iránt érzett a világvárosban is. Ebben az értelemben Marc Chagall mindvégig Vityebszk festője maradt. Érzékeny emlékezettel idézte fel szülővárosának népét és életformáját, az orosz parasztok és a zsidó kisemberek életét, a pravoszlávia és a zsidóság mítoszait. Ami Chagallnak az orosz falu, az Zelk Zoltánnak Szatmár vidéke, Érmihályfalva, Homoród, Iloba. Ő is a gyermekkori falvak népi életére emlékezik, magyar és román parasztok, zsidó iparosok alakja támad fel verseiben. A szülőföld és a gyermekkori mitológiájának egyszerre van esztétikai szerepe és szociográfiai jelentése. Ez a mitológia hozzá létre az emlékképek álomszerű, „chagallok” szerkezetét. Egyszersmind egy olyan zsidó-magyar népi világra utal, amelyet azóta elsodort a történelem. Mert Zelk Zoltán gyermekkorának szatmári, érmelléki falvai ma már csak az emlékezet és a költészet imaginárius térképén található. Szociográfiai valóságból éppen ezért lett költői mitológia. Ez a mitológia színezi sajátos folklórral (mint Chagallnál is) Zelk Zoltán mai költészetét. És az emlékezetből életre kelő folklór hajlítja vissza a lírai dalhoz ezeknek az elégikus verseknek a dallamát.

Az emlékek sora a gyermekkori világ életre keltésével indul, aztán sorra következnek a költői sors eseményei és évtizedei. A fiatalkori nélkülözés, a toloncház, az irodalmi élet, a háború, a munkaszolgálat, a szerelmi boldogság, a börtön, a szabadság, a gyász emlékei. Mindaz, ami betöltötte Zelk Zoltán zaklatott sorsát, több mint hat évtizedét. A verseskönyv záródarabja: az *Aki bejárta a világot* már az egész életpálya összegzését végzi el. E verseket gazdag epikus anyag szövi át, események, tájak, emberi arcok jelennek meg, akár egy önéletrajzi regény lapjain.

Valójában Zelk Zoltán verseskötete úgy is olvasható, mint egy verses önéletrajzi regény. Az egymást követő darabokból a költő életrajza bontakozik ki, akár egy lírai regényből. A kötetet, mint önálló, magasabb kompozíciót az önéletrajz elve, a kronologikus és emlékező előadás szervezi. Ebben a tekintetben Zelk Zoltán könyve korunk magyar irodalmának önéletrajzi regényeivel, Déry Tibor *Ítélet nincs* és Vas István *Nehéz szerelem* című emlékirataival tart rokonságot. A vállalkozást ónála is a visszatekintés, az önvizsgálat és a számvetés fűti; az az igény, amely a megélt sorsról akar mérleget készíteni. Az önéletrajzi műfajok, mint ezt Déry és Vas műve is igazolta, áthangolódtak, átalakultak az idők során. A klasszikus önéletrajzi regény erősen intellektuális jelleget kapott, az „esszéregényhez” közeledett (mint ahogy az *Ítélet nincs* és a *Nehéz szerelem* is „esszéregény”). A verses önéletrajzi regény, amelynek klasszikus formája nálunk olyan művekben jelent meg, mint Arany János költeménye: a *Bolond Istók* és Arany Lászlóé: *A délibábok hőse*, viszont „lírizálódtott”, a lírai költészethez hasonult. S legfeljebb verseskönyvszerkesztő-elvet jelentett, áttételesen a verseskötet magasabb struktúrájában jelentkezett. Ebben az értelemben lehet „verses önéletrajzi regénynek” tekinteni az *Ahogy a kötélhányósok* című kötetet is.

Zelk Zoltán új verseiben gazdag epikus anyag, ha tetszik, önéletrajzi információ található. E versek eredendő költészetét mégsem pusztán a festői kép szerkezete, a szürrealisztikus-álomszerű kompozíció okozza, hanem vallomásos, meditatív karakterük is. A színesen és pontosan festett emlékképeket mindig lírai meditáció zárja le. Az álomszerűségükben is szemléletesen felrajzolt képek körvonalai és méretei hirtelen kitágulnak, a jelenet kozmikus dimenziókba emelkedik. Az *Ezerkilencszázhuszonnégyben láttam* című vers például régi emléket idéz, hat cigányasszony önélelédtt táncát a családi ház udvarán. Aztán a kép hirtelen átvált valami egyetemes jelentésbe, a létezés szomorúságát fejezve ki. A cigányasszonyok lerogynak a fáradtságtól, és zokogni kezdenek: „zokogni kezdtek, s oly fekete szájjal, / oly világrepesztő vonítással / zokogták át az alvadt éjszakát, / akár az isten, / ha zokogni tudna, / mintha zokogni tudnának a fák!” S idézhetnők a példákat tovább. A meditatív záradék mindig a költő mai közérzetére, szorongó tudatára utal. Arra, hogy ma már a testi szenvedéssel, a hanyatló erővel, az elmúlás kísértő árnyaival kell küzdenie.

Ez a küzdelem nem jár mindig a vereség érzetével, a létezés elégikus szomorúságával. A *Bolond szájából bolond dal fúj* ciklus árulja el, hogy Zelk Zoltánban mennyi életkedv feszül, milyen bölcs iróniával és humorral tudja szemlélni a világot, saját helyzetét. És van verse, a *Győzelem*, amely arról tanúskodik, hogy a múlt idézése mellett a jelen derűsebb pillanatairól is talált szavakat. Arról a bölcs egyensúlyról, szelíd harmóniáról, amelyet az öregség hozott. Új verseiről szólván, talán ezzel a költeménnyel búcsúzhatunk: „Ha átgázolva a tengereken, / az öregség csuszamlós / földrészét megtalálod, / visszanezve, látod: / az ifjúság / fölbokrétázott csillagok alatt, / mindig zöld évszakokban járva, / zsákmánnyal megrakott napokkal is / kudarc kudarc kudarc — / megöregedni! / az a győzelem.” (*Szépirodalmi*, 1975.)

POMOGÁTS BÉLA

A mai poétára

VERESS MIKLÓS: BÁDOGKIRÁLY

Veress Miklós első kötetében (*Erdő a vadaknak*) már biztonsággal komponált versekkel ismerkedhettünk. Bizonyosságot szerezhettünk arról, hogy költő: képekben lát, zenében gondolkodik és fontosat akar mondani. Újszerű formákkal, szokatlan észjárással nem lepte meg olvasóját, de nagyon sokféleképp szólalt meg színvonala-